

Strukturella skillnader

Skilda grunder

De muslimska imperierna Iran och Ottomanska riket hade dels samma och dels liknande samhällsstrukturer. De befann sig båda i en svår situation, när de fick kontakt med de moderna europeiska länderna under de sista decennierna av 1700-talet och de första decennierna av 1800-talet. De upplevde parallella processer av utveckling och kontroll från de mäktiga västeuropeiska länderna och Ryssland. De gemensamma faktorerna minskade emellertid inte vikten av de skilda interna och externa faktorer som vid olika tillfällen spelade olika roller i dessa samhällen. Strukturella skillnaderna medförde olika konsekvenser i dessa samhällen.

Det ottomanska samhällets organisation skilde sig under denna period från det iranska samhällets. Centralmakten i Ottomanska riket var mer utvecklad med en stort sett framgångsrik arbetsfördelning mellan olika institutioner. Rikets geografi var annorlunda med olika villkor i olika delar. Det hade också skilda ekonomiska och kulturella strukturer. Ekonomin och infrastrukturen var betydligt mer utvecklad än i grannlandet Iran. Det ottomanska samhället hade större ekonomisk kapacitet och mer utvecklade marknader. Det hade dessutom nära förbindelser med Västeuropa. Skillnaderna gav detta samhälle en egen karaktär, såväl vid nära kontakter med

europiska stormakter som när de under senare tid befann sig i en kontrollerad moderniseringsprocess.

Skillnaderna gjorde att dessa samhällen följde var sin väg till moderniseringen. Det gemensamma ödet av sämre utveckling och utländsk kontroll tog sig olika former. Riken producerade olika identiteter, samhällsorganisationer och metoder för att genomföra moderniseringsplanerna. De var och förblev olika länder med olika strukturer, organisationer och kulturer, och detta var orsaken till att de även ”under de kommande tiderna under 1900-talet valde olika vägar för att förverkliga parallella internationella strategier för samhällsutveckling”¹³⁹.

Skillnaderna mellan dessa samhällen byggde alltså på olika geografiska, socioekonomiska och kulturella grunder som hade uppstått under en lång historisk process. Dessa faktorer spelade skilda roller och tog på sig skilda funktioner under olika perioder av moderniseringsprocessen. ”En del faktorer spelade mer centrala roller än andra under denna period och utgjorde grunderna för Ottomanska rikets framgångar i förhållande till det iranska samhällets mer stagnation.

Den första var att nomadlivet i Iran var mer utvecklat än i Ottomanska riket.

Den andra faktorn bestod i att statsmakten i Ottomanska riket var mer centraliserad och organiserad och därför mäktigare och framgångsrikare än statsmakten i Iran.

Den tredje orsaken var Ottomanska rikets långvariga kommersiella relationer med Europa och Västeuropa, just när förhållandet mellan Iran och Europa var brutet och begränsat¹⁴⁰. Dessa faktorer gav under reformtiden på 1800-talet det ottomanska samhället större möjlighet att utvecklas. Den annorlunda processen utgjorde också grunden för att de kommande reformerna i början av 1900-talet blev mer

¹³⁹ Eyrumlu, 1987, s. 82.

¹⁴⁰ Keddie, s. 745-765.

genomgripande i Turkiet än i grannlandet Iran¹⁴¹.

Det utvecklade nomadlivet i Iran

Iran var sedan gammalt ett samhälle som präglades av nomadlivet, medan detta inte hade så stor plats i Ottomanska riket¹⁴². Skillnaden bestod under reformperioden på 1800-talet och utgjorde grunden för förseningen av samhällsförändringen i Iran. ”Den urbana befolkningen i Ottomanska riket uppvisade t.ex. en utvecklingsprocess under 1800-talet och ökade från 17 procent till 22 procent av hela befolkningen från 1840 till 1913. Under denna period utvecklades det kommersiella jordbruket i hela riket, samtidigt som flera städer, däribland huvudstaden Istanbul, utvecklades till aktiva centrum för handel med halvindustriella och industriella varor och produkter”¹⁴³.

Samtidigt bestod nomadernas inflytande i Iran parallellt med tillväxten av de regionala huvudstäderna i landet. Nomadernas andel av befolkningen minskade i takt med urbaniseringen under andra hälften av 1800-talet, men deras andel var ändå över 20 procent i början av 1900-talet. Då bodde 80 procent av hela befolkningen på landsbygden. Av de 20 procent som bodde i städerna sysslade en stor del med jordbruk och agrarsamhällets produkter. Storstäderna i Iran liknade folkrika centrala byar som byggde på agrarsamhällets produktioner och förhållanden. Även huvudstaden Teheran saknade de ekonomiska och kommersiella grunder som länge hade varit kännetecknande för det urbana livet i huvudstaden Istanbul och andra europeiskt orienterade städer i Ottomanska riket.

Så sent som på 1920-talet kämpade centralmakten i Iran mot nomadlivet och nomadbaserade politisk-militära organisationer, men detta minskade inte nomadernas kulturella påverkan

¹⁴¹ Akyol, s. 194.

¹⁴² Eyrumlu, 1995, s. 9; Lambton, 1983, s. 197-203.

¹⁴³ Quataert, s. 769, 781.

på den bofasta befolkningen i byarna och städerna. Det iranska samhället har ännu i dag en viktig del av sina kulturella rötter i nomadlivet, även om nomaderna utgör en mycket liten del av den totala befolkningen.

Qadjar-dynastin kunde regera landet under drygt 130 år genom att kontrollera nomadgrupperna och deras inre konflikter. Den kunde rädda storstäderna, åtminstone huvudstaden, från nomadernas periodiska plundringar och skapade där långvarig trygghet, men de kunde inte sätta stopp för nomadernas inflytande, varken på landet eller i huvudstaden¹⁴⁴. Qadjar-shahernas makt byggde i praktiken på nomadhövdingarnas samverkan, lojalitet och relativa självständighet. Detta var en av orsakerna till att Qadjar-shaherna inte kunde bygga upp en central statsmakt som kunde samla in skatt och satsa på en långvarig samhällsutveckling. Under motsvarande tidsperiod hade ottomanerna inga större grupper av nomader i de centrala områdena. Ottomanerna påverkades inte politiskt och ekonomiskt av nomadgrupperna i samma utsträckning som iranierna.

De relativa strukturella fördelarna skapade en stabilare miljö för handel och kapitalbildning. Ottomanska rikets försprång var i detta sammanhang avgörande, men andra faktorer och aktörer, däribland splittringen inom systemet och de etnisk-religiösa minoriteternas ständiga kamp, hindrade dem från att kunna utnyttja försprånget till sin fördel under moderniseringsperioden på 1800-talet.

Statsmakten i Ottomanska riket

Utvecklingen inom nomadlivet, liksom uppkomsten av mäktiga nomadorganisationer, skedde ofta när centralmakten förlorade sin kontroll över landet. Den etniska, religiösa och nationella splittringen reparerades när statsmakten var mäktig

¹⁴⁴ Nowshirvani, s. 560-563.

och kunde försvara landets suveränitet. Detta gjorde att utvecklingen i dessa länder ägde rum parallellt med uppkomsten av mäktiga statsmakter. Avgörande förändringar i Iran och Ottomanska riket inträffade när centralmakterna i dessa länder kunde förena de inre krafterna under sin ledning. ”En parallell höjdpunkt i dessa länder inträffade t.ex. under Safavi-dynastins och den Ottomanska dynastins mäktiga shahers och sultaners epok under 1600-talet, då statsmakten kunde kontrollera de lokala makthavarna, dvs. såväl nomaderna som de etniska, religiösa och nationella grupperna. De hade också möjlighet att skapa trygghet i landet”¹⁴⁵. Under dessa perioder byggdes nya städer och de avbrutna förbindelserna mellan städerna återupptogs med hjälp av säkra vägar och kommunikationsleder. Marknader och kommersiella förbindelser liksom kapitalbildning utvecklades och allt detta skapade nya förutsättningar för folkets relativa välfärd och välbefinnande.

Tack vare det ottomanska samhällets geografiska fördelar och centralmaktens långvariga maktinnehav lyckades kontrollen av nomadlivet och de lokala grupperna under en längre period. Processen i Iran var helt annorlunda. Iranierna fastnade redan i början av 1700-talet i ett långvarigt inbördeskrig och en maktkamp mellan rivaliserande nomadhövdingar. De kunde inte kontrollera den tragiska processen förrän i slutet av seklet. Ottomanerna kunde bygga upp en mäktig centralmakt med framgångsrika institutioner redan från 1500-talet, medan iraniernas statsmakt även under Safavi-dynastin byggde på alliansen mellan nomadgrupperna. Iranska regeringar, såväl de nationella som de regionala, byggde därefter på förhållandena mellan nomaderna. De som kunde kontrollera de mäktiga nomadhövdingarna fick makten, och de som förlorade deras lojalitet förlorade makten. Qadjar-dynastin kom till makten utifrån samma princip. Iranierna kunde inte befria sig från

¹⁴⁵ Keddle, s. 765.

nomadernas politiska, militära och ekonomiska prägel förrän på 1920-talet.

Skillnaderna gjorde att statsmakten i Iran blev betydligt svagare än statsmakten i Ottomanska riket under hela reformperioden på 1800-talet. Båda rikena misslyckades gång på gång med att driva fram reformer och samhällsförändringar, men ottomanernas reformperioder var relativt långvariga och stabila. Reformerna i Iran motverkades av olika mäktiga grupper, framför allt nomadhövdingarna inom Qadjar-dynastin. Deras metoder var mycket effektivare än den som den konservativa frontens inom statsapparaten och hovet i Ottomanska riket använde sig av.

Ottomanerna kunde på samma sätt som de gjorde med janitsjar-styrkan upplösa sina konservativa institutioner genom att upprätta nya, men statsmakten i Iran kunde varken befria sig från nomadhövdingarnas eller nomadlivets påverkan. De institutioner som hindrade förändringen i det ottomanska samhället var endast några av många i riket, medan nomadlivet och Qadjar-släktens nomadgrupp utgjorde den enda grunden för den iranska maktapparats existens. Qadjar-shaherna kunde inte skära bort denna enda grund för att reformera systemet. Denna strukturella skillnad medförde att statsapparaten organiserades på olika sätt, med olika former av arbets- och maktfördelning.

Den iranska centralmakten blev beroende av nomadgrupperna och deras lojalitet och konflikter. "Iranerna kunde inte hålla jämna steg med reformerna och omorganiseringen av statsapparaten i Ottomanska riket. De upplevde inte heller de byråkratiska reformer som ottomanerna genomförde under första hälften av 1800-talet förrän hundra år senare under Pahlavi-shahens tid (1924–1941)"¹⁴⁶.

¹⁴⁶ Issawi, 1982, s. 4.

Den var dock inte bara nomaderna och den inre nationella, etniska och religiösa splittringen som hotade statsmaktens suveränitet och utveckling i dessa samhällen. Shiiternas syn på shahen präglades av den mystiska tron på att statsmakten tillhörde *den tolfte imamen* och hans efterträdare, medan sunniternas syn på sultanen grundades på den hanafi-islamiska traditionen om lydnad för den islamiskt legitimerade centralmakten, den som i Koranen kallades *ul-ul-amr*. ”I Ottomanska riket styrde den mäktiga statsmakten de islamiska och sedvanemässiga rättstraditionerna. Den relativt liberala och mer öppna hanafi-islamiska traditionen gav stort utrymme för ”gårdagens behov” och ”statsmaktens legitima inflytande”. Därför minskade inte re-islamiseringen i Ottomanska riket sultanernas makt utan understödde snarare den¹⁴⁷. Detta var en av de viktiga faktorerna bakom sultanernas och byråkratins ökade makt och ottomanernas större framgång under genomförandet av reformarbetet *tanzimat*.

Motsats till detta stod de mäktiga shia-islamiska ledarna i Iran bakom genomförandet av den islamiska och sedvanemässiga rättstraditionen. De konkurrerade med shahen och ville dela hans makt. Deras konkurrens hårdnade allt mer från mitten av 1800-talet. Detta gjorde att re-islamiseringsprocessen i Iran stred mot shahens makt och begränsade hans och statens suveränitet¹⁴⁸. Under hela 1800-talet minskade de shia-islamiska ledarnas ökade maktbefogenheter statens makt och inflytande. Mullorna fick så småningom rätten att tolka rättstraditionen och använda den på olika sociala, ekonomiska och politiska områden. I slutet av seklet fick de makten att kontrollera statsmakten inte bara inom religiösa eller religiöst relaterade utan också inom politiska och kulturella områden. Detta gjorde att ”den mäktiga statsmakten” i Ottomanska riket sällan motsvarade den iranska statsmakten utan ofta de

¹⁴⁷ Akyol, s.178–180; Inalcik, 1998, s. 232.

¹⁴⁸ Akyol, s. 178-180.

”mäktiga mullorna”¹⁴⁹.

Under denna period möttes statens måttfulla förnyelseplaner av ett kraftigt motstånd från mullorna. Parallellt med ökningen av mullornas makt hårdnade deras och den ”nyorganiserade shia-islamiska maktapparaten” motstånd mot förändringarna. Mullorna hindrade inte bara omorganiseringen av statsmakten och genomförandet av reformplanerna utan hindrade också reformvänliga myndigheter och censurerade de nya tankarna. De kunde så småningom även prägla reformerna genom sitt religiösa och politiska deltagande. Deras dubbla spel under de historiska händelserna, däribland under den konstitutionella revolutionen, utsatte moderniseringen i Iran för allvarliga förseningar och skador¹⁵⁰.

Olika relationer med Europa och Västeuropa

Ottomanernas möjligheter till kontakter med västeuropéer var en avgörande fördel i förhållande till Iran. Ottomanska riket befann sig närmare Europa och händelserna där, medan Irans geografiska isolering i takt med européernas ökade maktbefogenheter i området blev ännu djupare. Landet hade under flera århundraden befunnit sig i mitten av förbindelsen mellan Europa och Asien, dvs. på Sidenvägen mellan Xi'an och Medelhavet. Men européernas framgång i att använda sjövägarna liksom engelsmännens överenskommelse med ryssarna om att frysa förändringarna vid gränserna till Indien och Ryssland, isolerade ännu mer det iranska samhället från omvärlden.

Det långa inbördeskriget i Iran som fick resenärerna att välja andra vägar var också avgörande i detta sammanhang. Det geografiska läget som under flera århundraden hade lockat olika plundrande nomadgrupper till landet var likaså av stor

¹⁴⁹ Akyol, s. 194.

¹⁵⁰ Eyrumlu, 1999, s. 214- 217.

betydelse. Det spelade under moderniseringstiden en motsatt roll och stoppade landets kontakter över gränserna, just när andra länder började uppleva en ny period av samhällsförändring och internationella kontakter. Den geopolitiska isoleringen fick under kommande tider allvarliga konsekvenser.

Dessutom var det viktigt för dessa länder att ha nära kontakter med moderniseringen i Europa särskilt om det skedde innan européerna kunde få människorna i dessa länder att böja sig inför deras teknologiska, militära, ekonomiska och politiska överlägsenhet och förmyndarskap.

Iranierna förlorade möjligheterna att komma i kontakt med förändringarna i Europa och i grannländerna före och under européernas politiska invasion, men det ottomanska samhället befann sig länge nära händelserna i Europa och hade kontakter även innan 1800-talet. Ottomanerna befann sig i Europa under 1400-talet. De använde sig redan under 1500-talet av moderna upptäckter som europeiska militärer och experter lärde ut till dem. ”Ottomanerna använde sig också systematiskt av utländska experter som hade flytt från västeuropeiska arméer för att genomföra reformer inom militären redan från början av 1700-talet. Anställningen av europeiska experter och utbytet av erfarenheter utvecklades därefter med tiden, även om det då och då avbröts på grund av stormakternas maktkamp och de konservativa krafternas inblandning och motstånd”¹⁵¹.

Den mäktige iranske Safavi-shahen, Abbas, skickade i början av 1600-talet de gästande engelska äventyrarna som sina sändebud till Europa för att skapa nya förbindelser med de kristna länderna. De hade också till uppgift att diskutera utveckling av handel och marknadsföring av varor, däribland siden¹⁵², men försöket avbröts snart och det dröjde cirka 200 år fram till sekelskiftet 1800-talet innan iranierna åter utvecklade

¹⁵¹ Palmer, s. 53.

¹⁵² Durants, VII, s. 623.

kontakten med de europeiska stormakterna.

Ottomanerna började sina nära och organiserade kontakter med västeuropeiska länder redan vid början av 1700-talet. De första sändebuden sändes 1719 till Wien, 1720–1722 till Paris samt 1722–1723 till Moskva¹⁵³. Sändebuden hade till uppgifter att utveckla handeln och rapportera om de europeiska ländernas kultur och levnadssätt. De hade också uppdrag att undersöka och rapportera om européernas industriella framgångar. Man hade t.ex. gett sändebudet i Paris order om att besöka slotten och fabriker och rapportera om de moderna framstegen. Han skulle också studera den s.k. ”europeiska civilisationen” och dess utveckling i Frankrike. Sändebudet skev i sina rapporter bland annat om hovet i Paris, gatuarkekturen och offentliga platser, organiseringen av sjukhus och sjukvård, militära skolor och utbildningen av soldater¹⁵⁴.

Ottomanerna imiterade den europeiska arkitekturen redan 1722. Slottet Sadabad byggdes efter det ottomanska sändebudets rapporter om franska byggnader, däribland Fontainebleau¹⁵⁵. Iranierna skulle vänta omkring ett och ett halvt sekel innan de byggde ett slott utifrån europeiska arkitektoniska stilar (*Se avsnittet Moderniseringen av huvudstäderna*). Ottomanerna hade också ett nära band med Europa och dess förändringar genom sina regioner på Balkan. Därigenom var de faktiskt en del av Europa redan från mitten av 1400-talet, även om de flesta kontakterna utgjordes av konflikter, krigföring och erövringar. Det ottomanska samhället och huvudstaden Istanbul hade också stora etniska och religiösa grupper som hade sina kulturella rötter på den europeiska kontinenten.

Ottomanerna kunde emellertid inte utnyttja den unika

¹⁵³ Palmer, s. 37.

¹⁵⁴ Lewis, s. 45, 46; Shaw, 1977, s. 235.

¹⁵⁵ Palmer, s. 38.

möjlighet som nära relationer med Europa erbjöd förrän de utsattes för de europeiska ländernas koloniala och imperialistiska invasion och kontroll. De bestämde sig för att genomföra kontinuerliga reformer först när de befann sig under de mäktiga moderna ländernas kontroll. Ottomanernas misslyckande att utnyttja den geopolitiska fördelen hade flera olika orsaker. De hade inte kunnat använda den geografiska närheten för att bygga upp nära förbindelser med moderniseringsprocessen i Västeuropa; de hindrades framför allt av kulturella och religiösa motsättningar och ville helst stå utanför de förändringar som inträffade på den "kristna kontinenten".

Dessutom började framväxten av industrialismen och kapitalismen i Västeuropa. Denna ägde rum just när ottomanerna drog sig tillbaka från gränserna mot väst. De hade båda politiska och militära skäl att avstå från att följa med förändringarna, särskilt när dessa förändringar inte direkt hotade deras områden i Östeuropa. Det ständiga krigstillståndet med Ryssland hindrade också ottomanerna att bygga broar till Västeuropa.

På grund av detta kunde ottomanerna inte följa moderniseringsprocessen i Västeuropa, men deras geografiska förhållande räknades ändå en stor fördel, i synnerhet när deras förhållande jämfördes med iraniernas djupa geografiska isolering. Ottomanska riket påverkades av förändringarna i Europa långt före Iran, Japan och Kina. Förändringarna i Ottomanska riket var under tidigare århundraden framför allt en återspeglning av händelserna och förändringarna i Europa¹⁵⁶. Ottomanernas kontakter med Europa innebar ofta krig och erövring, men därigenom lärde de känna de europeiska framgångarna och kunde de t.ex. omorganisera militären. Deras försök att använda de europeiska upptäckterna avbröts inom kort, men de fick möjlighet att återuppta sina försök att

¹⁵⁶ Kunt, s. 65.

lära känna Europa och de europeiska framstegen. Tack vare de långa och nära kontakterna med Europa började ottomanerna sin modernisering på nästan alla områden före iranierna.

Staten tar på sig ansvaret

Förändringsprocessen från agrarsamhälle och feodalt system till urbant samhälle och kapitalistiskt system i Ottomanska riket var mycket långsam. I början av 1800-talet var de borgerliga samhällsklasserna i hela riket särskilt svaga. Därför tog staten och byråkratin på sig plikten att införa de reformer som i Europa genomfördes av borgerliga samhällsklasser. Iraniernas möjlighet till en sådan samhällsutveckling var ännu mer begränsad. Deras rötter sökte sig än djupare ner i det gamla feodala systemet och agrarsamhället. Iranierna saknade inte bara borgerliga, urbana samhällsklasser utan även en mäktig statsapparat.

Borgarklassen hade kunnat erbjuda drivkraften bakom förändringar i den gamla strukturen. Den bar i Europa fanan i kampen mot det feodala systemet, och kunde ersätta den feodala statsmakten med en ny reformvänlig statsapparat. Uppkomsten av nya samhällsklasser skedde ofta i de länder vars förändring byggde på inre drivkrafter och inre historia. De länder som fick importera moderniseringen utifrån saknade ofta nya och pådrivande grupper när de stod i begrepp att införa och imitera det nya. Statsmakten tvingades i dessa länder att försöka kompensera bristen på inhemska borgerliga samhällsklasser och försökte själv driva fram de importerade reformerna. ”Statsmaktens existens och funktion fick en avgörande betydelse, när moderniseringen saknade en inhemsk drivkraft. Då förvandlades staten till den enda möjligheten att genomföra reformer och förändra den gamla strukturen. En mäktig och centraliserad statsmakt behövdes för att möjligen kunna ersätta borgarklassens befintliga roll och driva fram förändringar”¹⁵⁷. Den reformvänliga statsmakten lyckades dock inte ersätta borgarklassens frånvaro på alla områden. Den

¹⁵⁷ Keddie, s. 768-770.

kunde bara driva igenom en del av de förändringar som var nödvändiga för den egna och det gamla systemets existens och överlevnad i den nya situationen.

Staten representerar vanligen den dominerade samhällsordningen och de härskande klasserna. Den saknar vanligen en inbyggd motkraft och ett intresse av att driva fram förändringar som riskerar att förgöra dess egna rötter. Men situationen för dessa muslimska imperier som plötsligt befann sig under de moderna ländernas kontroll var annorlunda. De kände sig tvungna att acceptera det minsta krav på förändringar för att försvara sitt feodalliknande¹⁵⁸ samhällssystem. De tog på sig ansvaret för att genomdriva de moderna planerna för att garantera det gamla systemets existens. Förändringarna skulle alstra den kraft som de gamla samhällsklasserna och Qadjar-dynastin och den ottomanska dynastin behövde för att överleva den svåra situationen. Detta gjorde att de moderniseringar som genomfördes av staten i Ottomanska riket och Iran under 1800-talet fick tydliga spår av den gamla statsmakten.

Moderniseringarna i dessa samhällen blev kortvariga, avbrutna och ytliga och skilde sig från de europeiska förändringar som bröt ner gamla feodala systemet och ersätta det med ett kapitalistisk samhällssystem, vilket de muslimska reformvänliga staterna helst ville undvika.

¹⁵⁸ Ägarsystemet och produktionssättet i dessa samhällen skilde sig markant från den feodala modellen i Europa.

Ett annorlunda samhällssystem

Ägandesystemet i dessa muslimska länder, det som av Marx kallades för ”det asiatiska produktionssättet”¹⁵⁹, skilde sig markant från det typiska feodala systemet i Europa. Shahen och sultanen ägde i princip hela riket. Han kunde skänka äganderätten till mark, åkrar och arbetskraft i ett område åt vem som helst och hade rätten att ta tillbaka äganderätten från markägarna och feodalherrarna. Den politiska makten styrde ofta över den ekonomiska, men inte tvärtom. Shahen och sultanen hade rättigheter och plikter som avgjordes av deras patriarkaliska funktion som folkets fader. Han satt i toppen av en patriarkalisk pyramid, där mäktiga herrar räknades som sina underordnades fäder. De kunde belöna de lojala i enlighet med gällande traditioner och straffa dem för deras bristande tjänster och lojalitet. De hade rätten att straffa sina underordnade, men bar ansvaret för deras säkerhet och välfärd. De var enligt det västerländska synsättet ”upplysta despoter”.

Allt detta gjorde att den styrande makten i dessa länder ofta tog på sig ansvaret att driva fram förändringar som inte alltid stämde överens med det feodala systemets typiska karaktär. Den centrala maktapparaten genomförde även framgångsrika reformplaner. Statens roll blev allt viktigare när den var den enda organisation som kunde kompensera bristen på en borgarklass.

Statsmakten kunde inte driva fram reformerna om den inte kunde bestämma över dominerande samhällsgrupper. Detta var orsaken till att genomförandet av reformer inträffade parallellt med framträdanden av mäktiga shaher och sultaner. Endast mäktiga statsmakter kunde driva fram reformer som

¹⁵⁹ Marx, 1975.

begränsade de inflytelserika samhällsklassernas befogenheter.

Detta innebar dock inte att alla mäktiga centralmakter i dessa samhällen gjorde verklighet av möjligheten att driva fram reformer. De mäktiga centralmakterna hade möjligheten att reformera systemet, men detta var bara en möjlighet som kunde förverkligas. Men om ägde bara de auktoritära shaherna och sultanerna makten att driva fram djupa förändringar. Förändringarna gjordes också ofta för att garantera det gamla systemets fortlevand, men kunde då och då syfta till folkets bästa. De mäktiga centralmakterna skilde sig från de svaga genom att vara relativt oberoende av feodalherrarna och de konservativa lokala aktörerna.

Byråkratin och statsmakten i Ottomanska riket blev under 1800-talet intresserat av att genomföra reformer som skulle ha varit förgäves om de i viss mån inte hade kunnat ersätta de borgerliga samhällsklasserna. De hade haft kontakt med ryssarna och västeuropéerna genom krigshandlingar och lidit nederlag. De upptäckte att förlusterna berodde på dessa stormakters teknologiska och socioekonomiska framgångar och blev villiga att driva fram reformer för att kunna bevara systemet och ge det nytt liv. De statliga förändringarna skapade dock nya sprickor och fördjupade de gamla i samhällsstrukturen, men detta var bara ett indirekt och oavsiktligt resultat av de förändringar som hade syftat till att förstärka systemet.

Sultanerna försökte t.ex. under första hälften av 1700-talet imitera arkitekturen i Europa. De ville leva i lugn och ro och njuta av livet. Arkitektoniska förändringar genomfördes för att de skulle kunna leva som i de omtalade slotten runt om i Europa. Men de skapade därmed omvälvningar som ledde till djupa och långvariga förändringar i såväl den gamla arkitekturen som i det dominerande muslimska levnadssättet. Sultanen köpte också den första ångbåt som nådde fram till Istanbul. Men med detta ville han knappast förändra kommunikationssystemet på Marmarasjön. Han saknade för-

modligen insikt om följderna, men i och med inköpet gav han klartecken för en revolution inom kommunikationssystemet. Förändringen reproducerades i Istanbul och förde med sig nya ångbåtar som trafikerade hamnar i närliggande hav.

Således kunde moderniseringen i de länder som saknade en borgerlig samhällsklass styras och ledas av staten. Men för att förverkliga detta behövdes två viktiga aktörer: en mäktig centralmakt och en reformvänlig omgivning. Staten kunde driva igenom reformerna om de centrala aktörerna förenades i förändringsarbetena. Centralmakten i Ottomanska riket hade dessa fördelar varför mäktiga ottomanska sultaner i viss mån kunde utföra reformer. Detta var också orsaken till att ottomanerna var mer framgångsrika än iranierna och även kineserna som saknade både borgarklass och en mäktig centralmakt som stimulerades av en framgångsrik omgivning.

I Iran leddes moderniseringen av mindre grupper av framgångsrika personer – statsmän, intellektuella och delar av det begränsade samhällsskikt som bedrev handel Bazaren. De fick då och då stöd av shiitiska ledare som utifrån sin religiösa syn på statsmakten konkurrerade med shahen. Dessa grupper kunde dock tillsammans inte uppväga de strukturella bristerna i landet. Därför räckte deras förmågor inte till för att understödja moderniseringen på samma sätt som de reformvänliga byråkraterna och den centrala statsmakten i Ottomanska riket. Iranierna försökte kopiera förändringarna i Ottomanska riket, i synnerhet under 1870-talet, men de misslyckades varje gång på grund av den mäktiga konservativa grupperingen ända fram till 1920-talet, då de byggde en mäktig centralmakt som hade som uppgift att driva fram reformerna.

Reformerna i Ottomanska riket saknade de autokratiska borgerliga grunder som återfanns i Ryssland. Därför fick

reformerna en mer byråkratisk karaktär¹⁶⁰. Moderniseringen innebar framför allt reformer inom militära, byråkratiska och vetenskapliga institutioner. Den byråkratiska moderniseringen skapade också en del förbättringar på sociala och ekonomiska områden, men dessa förblev begränsade. Borgarklassens begränsning präglade i fortsättningen som en grundläggande strukturell brist hela moderniseringsprocessen.

Byråkratin kunde inte (och skulle inte kunna) strida för systemskiftet från ett feodalliknande samhällssystem till ett borgerligt. Detta gjorde att reformerna inte kunde utvidgas från det statliga området till privata, sociala och ekonomiska områden. Byråkraternas planer stoppades också lätt när sultanen eller hans omgivning tvekade inför de hypotetiska konsekvenserna av reformerna. Byråkratin behövde sultanernas hjälp och stöd för att vinna över sina konservativa konkurrenter, men även när de fick tillräcklig hjälp saknades nya borgerliga samhällsklasser som skulle bära moderniseringens och förändringens fana. Detta var orsaken till att den reformvänliga byråkratin lätt besegras av inhemska och utländska konservativa krafter och att deras reformplaner stoppades utan att få konsekvenser i samhället. Byråkratin övergav också kampen när reformer riskerade att skada deras egna ordning. De kunde inte kräva och driva på de reformer som skulle ha upplöst det samhällssystem som tryggade deras fortlevand och ersatt det med ett kapitalistiskt.

Ryssland vann kampen mot ottomanerna under 1700- och 1800-talet på grund av strukturella och institutionella fördelar. Där uppmuntrades centraliseringen av den auktoritära statsmakten av den ryska aristokratin, samtidigt som utvecklingen av autokratiska borgerliga samhällsklasser gav ryssarna större möjligheter att genomföra en modernisering och europeisering¹⁶¹.

¹⁶⁰ Akyol, s. 213.

¹⁶¹ Akyol, s. 219-220.

Skillnaderna mellan Ottomanska riket och Iran i organiseringen av byråkratin präglade moderniseringen inom alla områden och fortsatte under hela 1800-talet. Genomförandet av den statliga reformplanen *tanzimat* gav det ottomanska samhället möjlighet att ta ett stort steg framåt, medan avsaknaden av en auktoritär centralmakt hejdade iraniernas möjligheter att befria sig och sitt samhälle från de traditionsbundna hindren. Dessa olika organiseringar av byråkratin liksom olika statliga kapaciteter för genomförandet av moderniseringen skapade i slutet av reformperioden under 1800-talet två helt olika samhällen. De skilde sig från varandra på olika socioekonomiska, teknologiska och kulturella områden.

Under slutet av 1800-talet var Turkiets export dubbelt så stor som Irans. I början av 1900-talet utgjorde landsbygdsbefolkningen i Iran 90 procent, och 80 procent av jordbruket tillhörde staten, feodalherrarna och nomaderna. Under samma period ägdes en stor del av jordbruket i Turkiet av småjordbrukare och bara en liten del av byborna saknade egen jord¹⁶².

Ottomanernas försprång i att genomföra moderna planer präglade samhällslivet under sekelskiftet. Tack vare den mer utvecklade organisationen av samhället var ottomanerna mer framgångsrika än iranierna på alla sociala, industriella, politiska och ekonomiska områden. Skillnaderna kvarstod under 1900-talet. I början av första världskriget hade Turkiet ett 3 400 kilometer långt järnvägsnät, samtidigt som järnvägens sammanlagda längd i Iran var mindre än 200 kilometer¹⁶³. I jämförelse med iranierna ledde turkarna den moderna skolutbildningen i olika nivåer med flera decennier försprång. Skillnaderna lade grunden för kommande tider förändringar och präglade reformplanerna under 1920-talet och framåt. Turkarna drog fördel av de relativt framgångsrika

¹⁶² Akyol, s. 216; Issawi, 1982, s. 24, 146, 156; Inalcik, 1993, s. 9.

¹⁶³ Issawi, 1982, s. 25.

statliga och byråkratiska satsningarna under ottomanernas tid, medan iranierna gång på gång fick betala för de brister som de ärvde från Qadjar-tidens svagare, mindre organiserade och sämre utvecklade samhälle.